

Дмитро Ягунов

адвокат, MSc in Criminal Justice, м. Київ (Україна)

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ: ДО ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ, ЦІЛЕЙ ТА ПОКАЗНИКІВ

Dmytro Yagunov

Attorney at Law, MSc in Criminal Justice, Kyiv (Ukraine)

THE CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF PROBATION IN UKRAINE: THE ISSUES OF PHILOSOPHY, GOALS AND INDICATORS

Discussing the Ukrainian prison and probation reform of 2016-2018, one can state its apparent one-sidedness, which was manifested in the declarative, superficial and detached from the realities of filling only the rehabilitation component in the implementation of the national penitentiary policy.

On the contrary, such components of the penitentiary policy as public safety, internal security in prisons, crime prevention, delinquency restraint and human rights protection were largely overlooked. At the same time, the rehabilitation component of criminal activity has received too little from such a spontaneous and chaotic reform.

One can also note the lack of forecasting in determining the priorities of penitentiary reform and the implementation of the tasks set.

Probation went a long way and occupied an extremely important place in the structure of national criminal justice systems, and therefore deserves more in-depth study and practical application.

Keywords: penitentiary system of Ukraine, penal policy, penalty, basic principles of penal policy, penitentiary reform in Ukraine, model of public administration of the Ukrainian penitentiary system, irrationalism of the Ukrainian penal reform.

Вступ

«Вихваляння системи пробації з ліричним ентузіазмом ні в якому разі не було нашою метою. Ми мали намір скоріше дослідити її *розсудливо* та *критично*» – так висловився відомий англійський вчений і практик Д. Вітфілд¹.

Гадаємо, що саме *критичності мислення* як раз й бракує сучасній пенітенціарній реформі та зокрема реформі пробації.

На додаток бракує елементарної *прозорості* при реалізації пенітенціарної політики.

Тому ми, керуючись цієї ідеєю, маємо намір критично проаналізувати результати та перспективи пенітенціарної реформи в Україні в аспекті розбудови національної моделі пробації.

Ця стаття є продовженням наукових розробок автора, представлених на круглому столі з питань пробації, проведеного у Національній академії прокуратури України².

Щодо пенітенціарної реформи 2016 року

Реформа системи пробації в Україні була частиною більш широкої пенітенціарної реформи, початок якої у 2016 році та подальша реалізація були та залишаються непрозорими, а головне – вкрай незрозумілими.

¹ Вітфілд, Д. (2004). Вступ до служби пробації: Монографія. Київ: Атіка.

² Зокрема, див. Ягунов, Д.В. (2018). «Тонка червона лінія» інституту пробації в Україні. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні: матеріали міжнародного круглого столу (22 червня 2018 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України.

Пенітенціарна реформа в Україні розпочалася Міністерством юстиції України (Петренко П., Севостьянова Н.) та продовжує реалізовуватися (Петренко П., Севостьянова Н., Чернишов Д.) без будь-якої кримінологічно та соціологічно обґрунтованої концепції з чітко визначеними та коректно визначеними пріоритетами. Той факт, що Концепція реформування пенітенціарної системи була підготовлена та публікована лише у вересні 2017 року, і то здебільшого під грифом «для службового користування», говорить саме за себе.

Більше того, тези, що поклалися в основу проголошеної пенітенціарної реформи зразка 2016 року, були та залишаються очевидно непрофесійними та перенасиченими вульгарними й історично спотвореними прикладами з «гулагівського минулого» (виключно у розумінні керівників Міністерства юстиції України) та численними популістськими фантазмами.

Тим не менш, політичне середовище та баланс сил в парламенті дозволили запустити цю стратегічне «реформаторське» чудовисько від пенітенціарії. Таких пенітенціарних чудовиськ (проте вже тактичного рівня), як засвідчить час, буде набагато більше.

Тим не менш, усі вони будуть енергійно й завзято реалізовуватися Міністерством юстиції України без будь-якої політичної або іншої відповідальності попри критику експертів, правозахисних й міжнародних організацій, а також навіть всупереч рішення Конституційного Суду України (наприклад, стосовно інституту «пенітенціарних» слідчих).

Головне в цьому контексті є тим, що 2016 року Міністерство юстиції України в особі Першого заступника Міністра юстиції України підносило до абсолюту тезу про категоричну неприпустимість існування Державної пенітенціарної служби України як автономної структури та категорично наполягало на тому, що Міністерство юстиції України безпосередньо повинно і формувати пенітенціарну політику замість окремого державного органу, і водночас її реалізовувати.

Зазначена теза обґрунтовувалася начебто певним європейським досвідом, який, як засвідчив час, таким не був, а відтак мало місце дезінформування громадськості та експертного середовища відверто популістською інформацією, яка не відповідала дійсності.

Іншими словами, на думку керівників Міністерства юстиції України цей «пенітенціарний карфаген» мав бути зруйнований. І він був зруйнований заради вельми сумнівних реформ та не менш сумнівних організаційних кроків.

Відтак Мін'юст став головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечував формування та водночас реалізовував державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

У подальшому керівництво Міністерства юстиції України за участю новопризначеного профільного заступника Міністра юстиції України Чернишова Д.В. знову кардинально змінило організаційно-функціональну структуру державного управління пенітенціарною системою України та створило Адміністрацію Державної кримінально-виконавчої служби України та Генеральну дирекцію Державної кримінально-виконавчої служби України, що фактично повернуло модель державного управління системою до стану 2016 року.

Відтак станом на сьогодні Міністерство юстиції України знову реалізує пенітенціарну політику не прямо, а опосередковано через Департамент взаємодії з органами державної влади, який «забезпечує взаємодію Мін'юсту з Адміністрацією Державної кримінально-виконавчої служби України, державною установою «Центр пробації», державною установою «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України», державною установою «Генеральна дирекція Державної кримінально-виконавчої служби України», а також міжрегіональними управліннями з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції, установами виконання покарань, слідчими ізоляторами, територіальними (міжрегіональними) воєнізованими формуваннями та навчальними закладами Державної кримінально-виконавчої служби України».

Отже, повертаючись до пенітенціарної реформи 2016-2018 років, можна констатувати її очевидну односторонність, що проявилася у декларативному, поверховому й відірваному від реалій заповненні лише реабілітаційної складової при реалізації національної пенітенціарної політики.

Навпаки, такі складові пенітенціарної політики як *убезпечення суспільства, внутрішня безпека в установах, запобігання вчиненню злочинів, стримування делінквентів та дотримання прав людини* здебільшого були залишені поза увагою. Водночас і реабілітаційна складова кримінально-виконавчої діяльності мало що отримала від такого спонтанного та хаотичного реформування.

Можна також констатувати *відсутність прогнозування* при визначенні пріоритетів пенітенціарної реформи та реалізації поставлених завдань.

Все це не може не стосуватися інституту пробації та можливостей результативного виконання завдань, що стоять перед відповідною службою.

Реабілітація злочинців як мета покарання

Зарубіжна пенелогія за останні декілька десятиліть сформулювала низку важливих висновків, згідно з якими *реабілітація злочинців як мета покарання* була визнана фактично недосяжною для практичної реалізації. Не зважаючи на різноманіття методів реабілітації, їх практична значущість залишається здебільшого сумнівною.

У західній пенелогії говорити про «кризу реабілітаційного ідеалу» вже не модно і не актуально. Революційні свого часу для західної кримінології дослідження Р. Мартінсона (1971) та багатьох інших вчених примусили подивитися на сутність та цілі кримінального покарання в якісно новому світлі: «Реабілітація за допомогою ув'язнення є ілюзією. Винятки з цього правила є випадковими. Головною функцією в'язниці є поєднання кари, помсти, відновлення справедливості та порядку»¹.

Зазначені ідеї суттєво вплинули на кримінальне та кримінально-виконавче законодавство зарубіжних країн в напрямі посилення каральної та контрольної складових покарання та ослаблення його реабілітаційної складової.

Так, Верховний Суд США у відомій справі «*Mistretta*» зазначив таке: «Настав час критично поглянути на реабілітацію як на пенелогічну теорію через недосяжність цієї мети у більшості випадків. ... Спроби системи кримінальної юстиції досягнути застарілої мети реабілітації виявилися марними»².

Проте, гадаємо, краще за усіх сутність проблеми відобразив відомий соціолог Зігмунт Бауман, зазначивши наступне: «На відміну від епохи, коли під оплески освіченої публіки в Амстердамі відкрився виправний будинок, сьогодні питання «*реабілітації*» не так дискусійне, скільки неактуальне. Багато кримінологів ще якийсь час, ймовірно, будуть «ламати списи» через старі, але як і раніше невирішені питання ідеології кримінального покарання. У мисленні сучасних практиків пенітенціарної системи найважливіша зміна полягає саме у відсутності щирих або лицемірних «*декларацій про реабілітаційні наміри*»³.

Далі Зігмунт Бауман робить дуже важливий акцент, виводячи дискусії з суто *юридичної* площини до площини *соціально-економічної*: «Зусилля, спрямовані на те, щоб повернути ув'язнених до праці, можуть увінчатися або не увінчатися успіхом, але вони мають сенс лише тоді, коли робота їх чекає, і імпульс подібним зусиллям додає той факт, що ця робота чекає їх з нетерпінням. Сьогодні перша умова видається не надто реальною, а друга – просто відсутня. Капітал, колись готовий задіяти трудові ресурси у дедалі більше зростаючих масштабах, сьогодні нервово реагує на звістки про скорочення безробіття; через своїх біржових «уповноважених» він «винагороджує» компанії, що скорочують персонал та робочі місця. В таких умовах ув'язнення – вже не «школа праці» і не вимушений, примусовий метод збільшення числа зайнятих у виробництві, коли звичайний та кращий «добровільний» шлях не спрацьовує; нині – це спосіб залучити до «промислової орбіти» самі непоступливі й непокірні категорії «нічийних та незайнятих людей»⁴.

Крім того, час від часу, як свідчить світова та європейська практика, правила перебування злочинців під наглядом служб пробації суттєво змінюється, причому ці зміни нерідко обумовлені вчиненням тяжких злочинів із боку осіб, які перебувають під пробаційним наглядом. Це, у свою чергу, не може не впливати на уявлення експертів та політиків щодо пробації та характеру функцій, виконуваних відповідною службою.

Тому, розмірковуючи про концепцію соціально реабілітації злочинців, ми можемо дійти наступних висновків:

1) наявність *мети виправлення (реабілітації)* в переліку цілей кримінального покарання обумовлена традиційно стійким та політично привабливим пенелогічним *реабілітаційним міфом*;

¹ Duguid, S. (2000). *Can Prisons Work? The Prisoner as Object and Subject in Modern Corrections*. Toronto: University of Toronto Press, 6.

² Supreme Court of the United States (1989). *Mistretta v. the USA*, 88 U.S. 361.

³ Бауман, З. (2004). *Глобалізація. Последствия для человека и общества*. Москва: Весь Мир.

⁴ Бауман, З. (2004). *Глобалізація. Последствия для человека и общества*. Москва: Весь Мир.

2) *реабілітаційний міф* сформувався наприкінці XVIII – початку XIX століття у відповідних соціально-економічних умовах, де *праця ув'язнених* як головний задекларований інструмент виправлення злочинців мала зовсім іншу природу та спрямованість, аніж на початку XXI століття;

3) це, звичайно, *не* означає, що виправлення (ресоціалізація, соціальна реабілітація) має зникнути з переліку цілей кримінального покарання, проте можна впевнено сказати, що в переліку цілей класичного покарання реабілітація займає відверто *маргінальне становище* (причому така маргінальність в системі координат будь-якої національної системи кримінальної юстиції має цілком *природну основу*);

4) на відміну від інших цілей кримінального покарання ми *не* можемо надати чіткого визначення ані *сутності виправлення*, ані *критеріїв виправлення* (за винятком доволі спрощеного критерію *рецидивізму*, використання якого для аналізу реабілітаційного потенціалу кримінального покарання призводить для невтішних для реабілітації висновків);

5) *міфологізація* реабілітації злочинців набуває ще більшого виміру з огляду на категорично негативний *вплив тотальних інституцій* на особистість по обидві боки ґрат;

6) тим не менш, наявність саме такої мети виконує важливу *символічно-інтегральну функцію*, адже вона відповідає за *збереження соціального спрямування* усієї пенальної системи.

Ігнорування історичного розвитку ідеї пробації

Відповідно до Закону України «Про пробацію», метою пробації є *«забезпечення безпеки суспільства»* (краще сказати – *«убезпечення суспільства»*).

Це визначення «перекочувало» до чинного Закону України «Про пробацію» із законопроекту, розробленого ще у 2008 році робочою групою ЮНІСЕФ, проте, здається, мало хто з очільників сучасного Міністерства юстиції України розуміє сутність цієї позитивістської ідеї та взагалі основне питання криминології. І це не є дивним, адже мало хто зізнається в симпатіях до ідей Ломброзо, Феррі, Гарофало та Дріля.

Проблема полягає у тому, що Міністерство юстиції України при проведенні реформи пробації та розбудові відповідної організаційної структури проігнорувало та вперто продовжує ігнорувати вкрай важливу *історичну трансформацію концепції пробації*, де пробація поступово трансформувалася з однією форми до іншої та набувала ознак зовсім іншого *філософсько-правового концепту*:

1) пробація як релігійне місіонерство;

2) пробація як медико-психологічна терапевтична діяльність;

3) пробація як форма соціальної роботи;

4) пробація як вимушена необхідність внаслідок системної кризи реабілітаційної парадигми (*«Nothing Works»*);

5) пробація як вимушена альтернатива ув'язненню;

6) пробація як «менеджмент та економія коштів»;

7) пробація як «ізоляція та убезпечення суспільства».

Відтак з огляду на задекларовані Міністерством юстиції України тренди реформи пробації складається враження, що начебто столітньої історії пробації не було взагалі.

Функції національної служби пробації

З огляду на досвід європейських країн можна довго дискутувати про необхідність запровадження різних функцій служби пробації в Україні. Проте це питання так чи інакше зустрічається з іншим питанням щодо результативності та ефективності таких функцій (тобто з питанням про стару істину про *«хочу купити автомобіль, але можу купити лише козу»*). Тому для максималістів з Міністерства юстиції України хотілося б, передусім, нагадати, що фундаментальних висновків Георга Руше, Отто Кіркхеймера та Мішеля Фуко ніхто поки що ще не спростував. Тому наразі широке здійснення функцій служби пробації в Україні підтримується на плаву лише за рахунок міжнародної фінансової допомоги.

Відтак постає питання: наскільки розумним та доцільним буде [над]широкий та нестримний розвиток *національного концепту пробації* та відповідної *національної моделі служби пробації за усіма теоретично (!) можливими* напрямками у сучасних реаліях постреволюційного суспільства, окупації частини території та війни на Сході країни в умовах відсутності власних

ресурсів на такий наступ. Адже активний наступ без обозів, провіанту та резервів ризикує закінчитися оточенням наступаючих.

Можна нагадати, що навіть у стабільних європейських країнах ще у 1980-х роках суттєво зросли вимоги до фінансової звітності та посилилися фінансові обмеження для соціальних служб. Так звані «3Е» – *economy, efficiency, effectiveness* – стали основою формування пенальної політики. Пробація як *сфера соціальної роботи* поступилася пробації як *альянсу скептицизму та прагматизму*. Поряд із суто ідеологічними моментами на філософію ресоціалізації обрушилася хвиля фінансових обмежень. Можна навести один із висновків видатного Роберта Мартінсона з цього приводу: *«Якщо ми не можемо нічого вдіяти зі злочинцем, то ми повинні роботи це якомога дешевше»*.

Щодо України, то українські реалії комплексного розвитку пробації вже можна зрозуміти лише проглянувши перші абзаци Закону України «Про пробацію», де зазначено, що норми цього закону застосовуються у 2016, 2017 та 2018 роках, *виходячи з наявних фінансових ресурсів*.

Враховуючи викладене вище, ми можемо зауважити, що подальша розбудова національної моделі пробації в Україні повинно відбуватися з дотриманням:

1) ретельного вивчення світового та європейського досвіду з урахуванням сучасних концептуальних та ідеологічних змін сутності пробаційної діяльності та економічно можливих та/або доцільних функцій пробації;

2) визначення того переліку функцій, які дійсно можуть виконуватися службою пробації в майбутньому в об'єктивних соціально-економічних умовах.

Щодо ролі офіцера пробації

Мета пробаційної діяльності обумовлена її концептуальною спрямованістю. Сучасний офіцер пробації – це *не* поліцейський, але й *не* соціальний працівник. Він виконує надзвичайно специфічну функцію. Проте станом на сьогодні керівники Міністерства юстиції України примушують офіцера пробації *«розірватися між розумними та красивими»*, ігноруючи або в силу незнання, або з умислом той самий *основний закон кримінології*.

Так, безумовно, цілком можливо, щоб офіцер пробації виконував декілька природних функцій, проте категорично неприпустимо примушувати офіцера пробації виконувати функції, які природньо *виключають* одна іншу (особливо в умовах відсутності належного фінансування).

Знов-таки, питання полягає у тому, що модель пробації в Європі за останні 100 років неодноразово піддавалася глибокій трансформації, а разом з нею – статус офіцера пробації. Проте чомусь керівники Міністерства юстиції України розглядають офіцера пробації поза рамками таких трансформацій – виключно як *музейний експонат*, якого часу від часу показувати важливим іноземним гостям з метою вихваляння вельми сумнівних, очевидно суперечливих та/або недоведених успіхів у сфері пробації.

Потрібно сприйняти як факт, що епоха *«професійно-терапевтичної етики»* пробації у традиційному ідеалістичному розумінні вже давно закінчилася.

Вже давно розпочалася епоха *«уніттивного менеджеріалізму»*.

«Вплив на людей» було замінено *«впливом на системи»*.

Модель офіцера пробації з *«терапевтичного агента»* трансформувалася в модель *«брокера людських ресурсів»*.

Те, що ми маємо сьогодні, Мішель Фуко іронічно зобразив ще у минулому столітті, описуючи розвиток інституційного та кадрового забезпечення реабілітаційної парадигми зразка початку XIX ст.: «Не думайте, що вироки, винесені нами, суддями, обумовлені бажанням покарати; немає, вони покликані виправляти, навчати, *«зціляти»*. *Техніка виправлення* витісняє в покаранні власне спокутування скоєного зла і звільняє суддів від *жалюгідного карального ремесла*. Нове правосуддя і деякі його вершители наче соромляться карати, що, втім, не завжди виключає старанність. Почуття сорому постійно зростає: навколо цієї рани кишать і швидко множаться психологи і дрібні чиновники від *моральної ортопедії»*.

Саме так сьогодні і Міністерство юстиції України перетворило пенітенціарну реформу взагалі та реформу пробації на такий собі *інкубатор* розмноження чиновників *«від моральної ортопедії»*.

Варто ще раз нагадати, що офіцер пробації *«встиг»* побути і *релігійним місіонером*, і *вихователем моралі у злочинців*, і *соціальним працівником*, і *клінічним психологом*, знову *соціальним працівником*, *менеджером ресурсів* і, нарешті, *менеджером ризиків учинення рецидивних злочинів*.

Модель офіцера пробації постійно зазнавала суттєвих, а іноді навіть принципових змін, що впливало на відповідні законодавчі акти. Але ж яку саме модель потрібно взяти на озброєння в Україні? Ким має бути офіцер пробації в Україні?

Ці та інші запитання, здається, залишаються без відповіді.

У цьому контексті ми хотіли б навести слова М. Райта: «Основним девізом служби було «радити, допомагати, дружити». Це дуже сильно відрізняється від сьогоденних розмов про «покарання в громаді» та «оцінки ризиків»¹.

Тому ми вважаємо за потрібне визначити проблему: *створення системи пробації в Україні відбувається без належного концептуального обґрунтування.*

Процес трансформації моделі офіцера пробації зайняв 200 років. Модель пробації змінювалася залежно від соціально-економічних реалій та умов. І як можна очікувати від української пробації, щоб вона була успішною та користувалася підтримкою практиків, якщо в Україні намагаються провадити за декілька років те, що в Європі впроваджувалося два століття? Причому намагаються впровадити ту модель пробації, яка працювала в Європі наприкінці XIX – на початку XX століття.

Інше запитання.

В українській науці на порядок денний досі ще *не* поставлено запитання: *чи не нашкодить упровадження концепції пробації національній системі кримінальної юстиції?*

На перший погляд це питання є безглуздом та суперечить самій сутності пробації.

Дійсно. Ну як, на перший погляд, можна говорити про будь-яку шкоду суспільству, якщо пробація має за мету досягти надзвичайно високих соціальних ідеалів? Пробація як *соціально орієнтована, гуманістична концепція* – ну неже може вона справити будь-який негативний вплив?

Для відповіді на це питання, гадаємо, варто більш глибоко «зануритися» до аналізу цього питання. Проте якщо робити це за допомогою лише *формально-декларативного* погляду на пробацію, що домінує сьогодні в Україні (його важного назвати навіть *формально-юридичним*), то воно нагадуватиме спробу занурення без акваланга на значну глибину. Здається, що ознайомлення вітчизняного науковця з тенденціями пробації в зарубіжних країнах призведе до вигуку останнім: *«Врятуйте українську систему кримінальної юстиції від сучасних уявлень про пробацію!».*

Епоха офіцера пробації як *соціального працівника* в «чистому вигляді» минула ще в 1950-х роках. Цю модель замінили інші моделі, про які йшлося вище, внаслідок чого офіцер пробації як *соціальний працівник* перетворився на *менеджера фінансових ресурсів та ризиків учинення рецидивних злочинів.*

Процеси глобалізації зробили свою справу. Їх наслідки у сфері кримінальної юстиції призвели до значного занепаду реабілітації як *традиційно-помпезної* мети покарання та занепаду інституту кримінального покарання як головного інструменту впливу на злочинців із його традиційними *класичними цілями*, сформованими під впливом праць та поглядів Беккарія та інших вчених-класиків.

Так, у минулому поняття «*пробація*» та «*в'язниця*» протиставлялися одне одному.

Поняття «*пробація*» оцінювалося у світлі категорій «*реабілітація*», «*гуманність*», «*соціальна робота*», «*філантропізм*», «*доброчесність*», «*аматорство*», «*ентузіазм*».

Поняття «*в'язниця*» завжди асоціювалося з категоріями «*кара*», «*ізоляція*», «*нагляд*», «*безпека*», «*примусовість*».

Проте сьогодні пробація та в'язниця – це два елементи однієї й тієї *системи*. Причому ми говоримо не тільки й не скільки про відомчу підпорядкованість. Ідеться, у першу чергу, про концептуально-філософські засади функціонування зазначених вище інститутів².

Сучасні в'язниця та пробація – це одна й та сама «*конюшня*», де «*найнепокірніших*» «*коней*» тримають у загоні з міцними стінами, а «*покірних*» випускають «*погуляти*», але на визначеній території тієї самої «*конюшні*», яку *також* оточує доволі високий паркан.

¹ Райт, М. (2007) *Восстановительное правосудие – путь к справедливости*. Киев: Издатель Захаренко В.А., 85-86).

² Ягунов Д. (2012). Якою має бути служба пробації в Україні: деякі думки з приводу концептуального обґрунтування створення національної системи пробації. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 65, 282-289.

Цей зовнішній паркан є значно нижчим, аніж той, що оточує «непокірних». Проте головним є те, що й перше й друге – це одна установа й «конюхи» застосовують однакові для всіх «коней» правила.

Час від часу, як свідчить європейська практика, правила перебування злочинців під наглядом служб пробації суттєво змінюється, причому ці зміни нерідко обумовлені вчиненням тяжких злочинів із боку осіб, які перебувають під наглядом. Це, у свою чергу, не може не впливати на уявлення населення та політиків щодо пробації та характеру виконуваних нею функцій.

Прикладом цього може служити Швейцарія, де 2009 року особа, звільнена умовно-дострокового з в'язниці, яка перебувала під наглядом служби, убила 16-річну дівчину, унаслідок чого на служби пробації почався здійснюватися громадський тиск, пов'язаний із загальною вимогою посилити карально-наглядову складову пробаційної діяльності та основну увагу фокусувати саме на оцінці ризиків небезпечних злочинців.

Повертаючись до України, ми можемо сказати, що, можливо, зазначені вище тези про «конюхів» та «коней» звучать не зовсім науково та академічно. Проте, гадаємо, це допоможе пояснити сутність сучасної пробації більш влучно. Пробація й в'язниця вже давно становлять одну ідеологічну систему, яка рухається на «паливі» позитивістської філософії, що позбавлена зайвої декларативної реабілітаційної спрямованості та вимагає максимально дешевих, проте максимально дієвих механізмів соціального контролю. Тому не варто сучасні в'язницю та пробацію протиставляти одна одній у філософсько-концептуальному контексті та аналізувати першу в термінах кари та ізоляції, а другу – у термінах реабілітації та соціальної роботи. Сучасна пробація характеризується переважно пунітивно-контрольною спрямованістю на відміну від релігійно-філантропічної пробації сторічної давнини (до речі, дистанціювання сучасного Центру пробації від Адміністрації ДКВСУ є вельми сумнівним стратегічним кроком з огляду на сучасні реальні тренди пробаційної діяльності).

Можливо начебто антиреабілітаційне позитивістське спрямування пробації здаватиметься комусь вкрай негуманним, а відтак – неприпустимим. Проте нагальна потреба в максимально раціональному та прагматичному перегляді сутності, форм та методів кримінально-виконавчої діяльності щодо забезпечення суспільства вимагає говорити про пробацію максимально відверто, відкрито та прямо.

Перспективи створення служби пробації в Україні пов'язуються, передусім, із мінімізацією декларативності як у законодавстві, так і в практичній діяльності керівництва Міністерства юстиції України, яке з легкої руки «реформаторів» взяло на себе повну відповідальність за безпосередню реалізацію кримінально-виконавчої політики, проте, як засвідчив час, не будучи здатним нести таку відповідальність.

Показники діяльності служби пробації

Подальша робота над створенням національної моделі пробації повинна здійснюватися з наданням конкретної відповіді на такі питання: 1) процент рецидиву під час та після відбування альтернативних покарань та перебування під наглядом служб пробації у західних країнах; 2) процент рецидиву під час та після перебування на обліках служби пробації в Україні.

Яких-небудь офіційних статистичних даних щодо рівня рецидиву осіб, які перебувають та перебували на обліках вітчизняної служби пробації, на жаль, не існує. Проте існують численні виступи та інтерв'ю керівників Міністерства юстиції України та системи пробації, де на першому місці стоять міфічні «два відсотки»:

- 10.02.2016 – рецидив становить 4 % (презентація МЮ України);
- 24.05.2017 – рецидив становить тільки 2 % (виступ Першого заступника Міністра юстиції України Севостьянової Н.);
- 24.05.2017 – рецидив становить тільки 2 % (виступ заступника Міністра юстиції України Чернишова Д.);
- 18.06.2017 – рецидив становить тільки 1 % (виступ Першого заступника Міністра юстиції України Севостьянової Н.);
- 18.07.2017 – рецидив становить лише 1 % (прес-конференція Міністерства юстиції України щодо результатів запровадження ювенальної пробації);
- 18.07.2017 – рецидив становить біля 2 % (виступ заступника Міністра юстиції України Чернишова Д.);

– 13.09.2017 – рецидив як дітей, так і дорослих не перевищує 2 % (виступ Першого заступника Міністра юстиції України Севостьянкової Н.);

– 14.09.2017 – рецидив становить тільки 2% (інтерв'ю заступника Міністра юстиції України Чернишова Д.);

– 15.09.2017 – рецидив становить біля 2% (інтерв'ю заступника Міністра юстиції України Чернишова Д.);

– 09.04.2018 – рецидив у системі пробації в Україні серед дорослих складає лише 1,2 % і 0,9 % серед неповнолітніх (дані Яковець І.).

Водночас за інформацією Міністерства юстиції України в мережі *Facebook*, «з початку 2018 року лише 29 неповнолітніх суб'єктів пробації вчинили повторні злочини під час перебування на обліку, що становить 1,5 % від загальної кількості засуджених підлітків. Рівень рецидивної злочинності серед неповнолітніх, які перебували на обліку уповноважених органів з питань пробації за підсумками 2016 року становив 2,6 %, а в 2017 – 2,4 %».

Тому виникає закономірне, на наш погляд, запитання: навіщо ж нам «їх» (тобто європейська) пробація з такими (!) показниками рецидиву, якщо у вітчизняній служби пробації він у декілька разів менше?

Так, нижче подано результати досліджень рівнів рецидивізму клієнтів служб пробації у деяких зарубіжних країнах:

Дослідження	Результати
<i>Gordon та Glaser, 1991 (США)</i>	Рівень рецидивізму впродовж 2 років після закінчення нагляду: - умовні вироки – від 12% до 30%; - умовно-дострокове звільнення – 61%
<i>Petersilia та Turner, 1993 (США)</i>	Затримання за підозрою: - пробація – 33%; - пробація з інтенсивним наглядом – 37%
<i>Аналіз ефекту інтенсивного нагляду в 9 штатах (США)</i>	Порушення умов нагляду: - пробація – 38%; - пробація з інтенсивним наглядом – 65%
<i>Genderau (узагальнення 47 досліджень), 2000 (Канада)</i>	Інтенсифікація пробаційного нагляду призводить до збільшення рівня рецидивізму на 6%
<i>Muiluuri, 2000 (Фінляндія)</i>	Рівень рецидивізму впродовж 5 років після: - громадських робіт – 60%; - ув'язнення – 66%
<i>Killias та інші, 2000 (Швейцарія)</i>	Рівень рецидивізму впродовж 2 років після: - громадських робіт – 21%; - ув'язнення – 26%
<i>The Howard League for Penal Reform, 2002 (Англія та Уельс)</i>	Рівень рецидивізму серед дорослих упродовж 2 років після: - санкцій та заходів у громаді – 54%; - ув'язнення – 67%
<i>Texas Legislature, 2015 (Техас, США)</i>	Рівень арештів за вчинення нових злочинів серед дорослих упродовж 3 років після ув'язнення за 2009 – 2011 рр. суттєво не змінився, складаючи приблизно 46% – 47%. Рівень арештів за вчинення нових злочинів серед неповнолітніх упродовж 3 років після ув'язнення за 2009 – 2011 рр. суттєво не змінився, складаючи приблизно 42%

Продовження табл.

Дослідження	Результати
<i>Recidivism of Offenders on Federal Community Supervision</i> , 2012 (США)	30% злочинців, які перебували під наглядом в період з жовтня 2004 року до вересня 2005 року, вчинили новий злочин упродовж пробаційного періоду
<i>Verborg</i> , 2008 (Іллінойс, США)	Від 29% до 44% злочинців вчиняють рецидивні злочини упродовж перебування під пробаційним наглядом Від 29% до 60% злочинців вчиняють рецидивні злочини упродовж п'яти років після закінчення пробаційного нагляду
<i>Recidivism Briefing</i> , 2013 (Айдахо, США)	Рівень рецидивізму серед клієнтів пробації складає 31%
<i>Nash</i> , 2014 (Колорадо, США)	20% неповнолітніх не пройшли успішно період пробації через невиконання покладених обов'язків. 5% неповнолітніх не пройшли успішно період пробації через вчинення нового злочину. 22% дорослих не пройшли успішно період пробації через невиконання покладених обов'язків. 5% дорослих не пройшли успішно період пробації через вчинення нового злочину.
<i>Interagency Council on Intermediate Sanctions</i> , 2015 (Гавайї, США)	Упродовж 3-х років після початку нагляду 50,9% клієнтів пробації були заарештовані за вчинення нового злочину або порушили умови перебування під пробаційним наглядом. Упродовж 3-х років після початку нагляду 45,5% умовно-достроково звільнених були заарештовані за вчинення нового злочину або порушили умови перебування під пробаційним наглядом.
<i>Cohen, Eden та Lazar</i> , 1991 (США)	Рівень рецидивізму серед дорослих злочинців упродовж 5 років після пробації складає 56% Рівень рецидивізму серед дорослих упродовж 5 років після ув'язнення складає 60% Пробація, так само як і ув'язнення, не є дієвим засобом запобігання вчинення нових злочинів.
<i>Ministry of Justice of England and Wales</i> , 2016 (Англія та Уельс)	Рівень рецидивізму серед дорослих злочинців упродовж 1 року після <i>community sentence</i> або <i>suspended sentence order</i> порівняно з 2003 роком зменшився на 6,7% та складає 33,2%. Рівень рецидивізму серед дорослих упродовж 1 року після ув'язнення за останні 10 років суттєво не змінився, складаючи приблизно 45% – 49%

Дослідження	Результати
<i>United States Sentencing Commission</i> , (США)	49,3% федеральних злочинців, звільнених у 2005 році, були заарештовані за вчинення нового злочину або порушили умови нагляду упродовж 8 років. 31,7% федеральних злочинців, звільнених у 2005 році, були засуджені за вчинення нового злочину упродовж 8 років. 24,6% федеральних злочинців, звільнених у 2005 році, були знову засуджені до позбавлення волі упродовж 8 років.
<i>James</i> , 2015 (США)	76,6% осіб, звільнених з пенітенціарних установ у 2005 році, були заарештовані упродовж 5 років після звільнення. Більшість з них були заарештовані у перший же рік після звільнення.
<i>Scarpitti та Stephenson</i> , 2015 (США)	За умов наявності реабілітаційних програм та усунення делінквентних впливів пробація може бути дієвим засобом попередження рецидивізму серед неповнолітніх, принаймні для деяких категорій підлітків.
<i>Kiminalomsorgen</i> , 2010 (Швеція)	20% осіб, які відбули покарання у пенітенціарних установах, вчиняють рецидивні злочини упродовж наступних 2 років.
<i>Northumbria Community Rehabilitation Company</i> , 2017 (Англія)	22% осіб, з якими працюють працівники компанії, не проходять випробування.

Якою має бути служба пробації в Україні?

Сучасні дискусії щодо майбутнього концепції пробації в Україні набувають сьогодні вигляду снігової кулі, яка котиться з гори, і дедалі більше нових знань «налипають» до неї. Сьогодні, на щастя, набагато більше українців знають, що таке «пробація» та чим займається однойменна служба.

Проте, здається, кількість накопичених в Україні знань про сучасну пробацію, що повинна базуватися на реальних кримінологічних дослідженнях, міжнародних стандартах та надзвичайно широкому досвіді зарубіжних держав, зворотно пропорційна ступеню розуміння проблеми пробації як такої.

Наголосимо: йдеться саме про сучасну пробацію або, краще сказати, сучасні уявлення про концепцію пробації та практики її реалізації.

Керівництво Міністерства юстиції України у численних, та однакових по суті виступах та інтерв'ю продовжує вихвалити пробацію за допомогою вже традиційних, проте майже «затертих» аргументів: 1) зниження в'язничного населення та, відповідно, зниження навантаження на «закриту» частину пенітенціарної системи; 2) відсутність соціального виключення злочинців; 3) менша грошова вартість пробації порівняно з позбавленням волі у будь-яких формах.

Проте сьогодні, здається, назрів щось на кшталт «бунту» проти пробації. Однак наголосимо: «бунту» проти тієї абстрактної популістської та декларативної, занадто «солодкої» пробації, якою керівництво Міністерства юстиції України насичує громадськість та наукове середовище, практичну діяльність та навчальний процес.

Проблему створення системи пробації в Україні можна визначити таким чином: станом на сьогодні відсутнє глибоке теоретичне обґрунтування концептуальних засад діяльності служби пробації та здійснення пробаційної діяльності в цілому.

Обґрунтовуючи певну ідею у сфері реформування кримінальної юстиції, гадаємо, що категорично наполягати на чомусь є ознакою дурного тону. Проте, з іншого боку, на нашу думку, існують певні очевидності та об'єктивності, на які можна спиратися.

Першим таким пунктом для дискусії є те, що пробація – це *не* юридична конструкція. Пробація – це *філософський концепт*, який був сформований та реалізований в європейських країнах «у потрібному місці та в потрібний час» відповідно до вимог розвитку індустріального капіталістичного суспільства. Тому не є дивним, що пробація до нас прийшла саме з Британії, а не з Монголії та мусульманських країн. Проте, як і будь-яка інша концепція, концепція пробації піддавалася постійним і численним змінам та корегуванню залежно від соціально-економічних умов, які оточували пенальні практики. Важливо нагадати, що ця концепція була народжена на початку XIX століття, набула стандартизації й формалізації у столітті XX та докорінно змінена на в кінці XX століття.

Яке словосполучення можна підібрати для того, щоб пояснити, що саме сталося з концепцією пробації на початку XXI століття? Це питання буде дуже складним. Невипадково сьогодні використовуються надзвичайно радикальні словосполучення, щоб пояснити проблеми та перспективи пробації – *перевинахід або знищення*.

Причини такого термінологічного радикалізму є зрозумілими лише в разі, якщо ми почнемо аналізувати пробацію *поза формально-юридичними рамками*, використовуючи соціально-економічні категорії та звертаючи увагу на процес трансформації цієї концепції. Не можна забувати, що концепція пробації пройшла великий шлях у зарубіжних країнах, де вона й зародилася (Велика Британія та США): «Історія, розвиток та перспективи пробації – це не історія того, що офіцери пробації робили або хотіли робити. Їх дії та наміри повинні аналізуватися в більш широкому контексті змін у поглядах на злочин та злочинність узагалі, соціального та політичного ставлення до злочинності, а також у контексті дедалі більшого скептицизму щодо ролі держави впливати на злочинність»¹.

Висновок

Гадаємо, що пробація пройшла великий шлях та посіла вкрай важливе місце в структурі національних систем кримінальної юстиції, а тому заслуговує на більш глибоке вивчення та практичне застосування.

References:

1. Bauman, Z. (2004). *Globalizatsiya. Posledstviya dlya cheloveka i obshchestva* [Bauman, Z. (2004). Globalization. Consequences for man and society]. Moscow: The Whole World. [in Russian].
2. Duguid, S. (2000). *Can Prisons Work? The Prisoner as Object and Subject in Modern Corrections*. Toronto: University of Toronto Press, 6. [in English].
3. Raynor P., Vanstone M. (2002). *Understanding Community Penalties: Probation, Policy and Social Change*. Maidenhead: Buckingham by Open university press.
4. Rayt, M. (2007). *Vosstanovitel'noye pravosudiye – put' k spravedlivosti*. [Restorative justice is the path to justice]. Kyiv: Publisher Zakharenko V.A. [in Russian].
5. Supreme Court of the United States (1989). *Mistretta v. the USA*, 88 U.S. 361. [in English].
6. Whitfield, D. (2004). *Vstup do sluzhby probatsiyi: Monohrafiya*. [Introduction to the probation service: Monograph]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
7. Yagunov, D.V. (2012). *Yakoyu maye buty sluzhba probatsiyi v Ukraini: deyakі dumky z pryvodu kontseptual'noho obgruntuvannya stvorennya natsional'noyi systemy probatsiyi*. [What should be the probation service in Ukraine: some thoughts on the conceptual basis for establishing a national probation system]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava. Odesa* [Actual problems of state and law. Odessa], 65, 282-289. [in Ukrainian].
8. Yagunov, D.V. (2018). «Tonka chervona liniya» instytutu probatsiyi v Ukraini. ["Fine red line" of the probation institute in Ukraine.]. *Teoretychni ta praktychni aspekty instytutu probatsiyi v Ukraini: materialy mizhnarodnoho kruhloho stolu (22 chervnya 2018 roku)*. [Theoretical and practical aspects of the probation institute in Ukraine: materials of the international round table (June 22, 2018)]. Kyiv: National Academy of Public Prosecutor of Ukraine. [in Ukrainian].

¹ Raynor P., Vanstone M. (2002). *Understanding Community Penalties: Probation, Policy and Social Change*. Maidenhead: Buckingham by Open university press, 3.